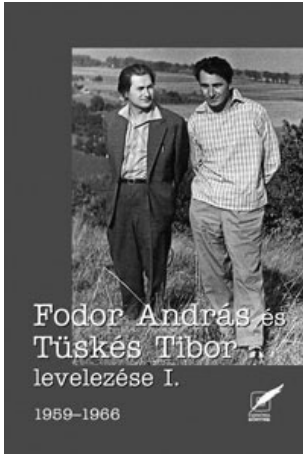


Egy életre szóló levelezés

FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR KÉT KÖTETÉRŐL¹



Pro Pannonia Könyvek
Pécs, 2001
464 oldal, 3450 Ft

Minden megjelenő írói levelezéskötet hiánypótló mű – közététele olyan adatokat, irodalomtörténeti vagy történeti mozzanatokot tesz ismertté vagy éppen jobban érthetővé, melyeket más források csak nehezen vagy nagy munkával tudnánk feltárni. A megjelenési nehézségek ellenére elmondhatjuk, hogy a levelezéskötetek reneszánszát éljük, hiszen miközben – mint kordokumentumok – egyre népszerűbbek és keresettebbek a szakemberek és az olvasók körében, korunk komputerizáltságának következtében (sajnos vagy szerencsére?) a levelek nagy része a virtualitásba veszik, s a szövegszerkesztővel leírt, kinyomtatott változatok – hiszen ki az az eretnek, aki manapság még kézzel vagy írógéppel ír levelet?! – egyre kevesebb folyóméterben foglalják majd a jövő levéltárainak polcait. Messzire vezetne tehát annak vizsgálata, hogy a jövő évszázadainak levéltárosai vagy erre hivatott szakemberei e virtuális anyagból vajon milyen *levelezésköteteket* tudnak majd összeállítani saját koruk történeti emlékeinek megőrzésére, csak a jövő mutatja meg, hogy a műfaj sorsa elszegényesedés, semmitmondó uniformizálódás – vagy ellenkezőleg: téma- és anyagbőség lesz-e végül?

Egyelőre azonban ebből a szempontból most még szerencsés helyzetben vagyunk, mivel jó néhány olyan értékes gyűjtemény jelenik meg napjainkban is, mint például a hétkötetes Fülep Lajos² – vagy a vaskos Füst Milán-levelezés³. A két jó barát, Tüskés Tibor és Fodor András harminc-egynéhány éves levelezésének első két kötetnyi anyaga egy olyan, csaknem hatvanéves történetbe illeszkedik, amely a hajdani Eötvös Collegium utolsó éveitől a közelmúltig vezet, és amelynek feldolgozásában mind a napló-, mind a levélforma kiemelkedő forrásértékű. E többfejezetes történet – hogy csak a legfontosabbakat soroljam – közös ifjúságuk emlékeivel kezdődik Fodor András *A kollégium* című kötetének lapjain, folytatódik a Tüskés–Fodor-levelezésben, utóéletét pedig *A hetvenes évek* naplófolytatása, valamint Tüskés Tibor Mészöly Miklóssal folytatott levelezéskötete foglalja magába. Haj-

¹ *Fodor András és Tüskés Tibor levelezése, I. k., 1959–1966, s. a. r.: Tüskés Anna, Pro Pannonia Könyvek, Pécs, 2001, 464 l.; II. k.: 1967–1976, s. a. r.: Tüskés Tibor, 2008, 384 l.*

² *Fülep Lajos levelezése, I–VII. k., s. a. r., szerk.: F. Csanak Dóra, MTA Művészettörténeti Intézet, Bp., 2001–2007.*

³ *Füst Milán összegyűjtött levelei, Szerk., s. a. r.: Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Bp., 2002, 1150 l.*

dani Eötvös collegista társának könyvéről⁴ írt esszéjében Vekerdi László írta kedves ironiával, hogy a napló odüsszeuszi műfaj, és legkésőbb Ithakával illik véget érnie. A levélnek nincs ilyen műfaji kötelezettsége: előnye talán a naplóval szemben az, hogy miközben annak lényegét is részben magában hordozza, *véget érni* csak Kharón ladikján tud. Így sem Fodor Andrásnak, sem barátjának, Tüskés Tibornak nem kellett számolnia azzal, hogy évtizedeken keresztül egymásnak küldött leveleik túl hosszúra nyúlnak, legfeljebb szaporán követték egymást, kölcsönös örömet – és más emóciókat – keltve a másokban, nem gondolva arra, hogy ezek a sorok valamikor az olvasóközönség elé kerülhetnek majd. Vekerdi László szellemes megjegyzése szerint történeteikben benne van „[...] *dióhéjban egy egész kis magyar kultúrpolitika, bár talán ne sértsük meg vele a dió héját*”. A több száz levél gyűjteménye azonban sokkal több, mint a korszak kultúrpolitikájának foglalata, hiszen íróikat nemcsak az irodalmi életben vállalt párhuzamos szerepük köti össze, hanem – eltérő személyiségük ellenére – a mély barátság, a kortársak és a mesterek öröksége, a közös családi élmények. Míg Fodor András levéltükre a letagadhatatlan Eötvös collegista diákat állítja elének a maga szigorú racionalitásával, az askétikus munka árán szerzett hatalmas műveltségével, a collegium szabadság- és teljes élet-eszményén nevelkedett írók, költők –, addig Tüskés Tiboré a szelíd barátot és pályatársat, jó tanácsokkal szolgáló testvért mutatja, aki ugyanakkor csendes, örökké kételkedő, tépelődő tudós tanáregyéniség. Ahogyan ő maga fogalmazza meg: „[...] közben még a lelkiismeret is gyötör, hogy nem vagyok elég jó tanár, méltatlanul jutalmaznak pedagógus napon [...]”⁵ Fodor Andrásról, a leendő gólyáról⁶ Eötvös collegiumi felvételi iratában Ligeti Lajos a felvételi bizottság tagjaként szarkasztikus gúnnyal nyilatkozott: „Fontoskodó, nagyképű. Mindig önmagát igazolja. Grafológiával foglalkozik!”, de azt is érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy „Különben értelmes fiú. [...] Idegenkedik a kollektivitástól.”⁷ A végzett „gólyát” később a pesti irodalmi élet „világfi”-vá nevelte, akinek „*otthona az egész nagy Budapest*”⁸, Tüskés Tibor a vidéki, csendes, zárkózottabb egyéniség, aki még leveleiben is ritkán tárulkozik fel teljesen. Egy ilyen alkalom azonban akadt, mikor az Új Forrásban megjelent *Nép és irodalom*⁹ című esszéje. Ebben beszél Fodoréhoz nagyon hasonló származásáról, mely szerint ősei közt akad vasutas, cipész, állami alkalmazott, azaz szabálytalan „osztálybesorolású”, mellyel az ötvenes években a „*káderesek nem nagyon tudtak mit kezdeni*”. Mint „*súlyos klerikális befolyás alatt álló*” személy „osztályöntudata” nem volt – írja, megismerte a falu világát is, de ő inkább tanult majd továbbtanult, szemléletét pedig elsősorban olvasmányai, az irodalom alakította. A hasonló gyökerek és előtörténet végül a két különböző személyiséget mégis közel hozta egymáshoz, ahogyan Tüskés is megírta: „*Az Eötvös Kollégium [...] barátokat adott számomra [...] az én egyetememet: Fülepet.*”¹⁰

⁴ Fodor András: *A hetvenes évek I–II.*, Helikon, 1995.

⁵ Ld.: I. kötet, 22–23.

⁶ Az Eötvös Collegiumban az elsőéves diákokat nevezték „gólyá”-nak.

⁷ In: Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár, ELTE Eötvös Collegium.

⁸ Ld. Vekerdi László idézett esszéjét, előző jegyzet.

⁹ Pomogáts Béla könyvről: *Nép és irodalom – Személyes tünődés egy tanulmánykötet körül.* Új Forrás, 1996. 9. sz.

¹⁰ Ld.: a levelezés első kötetében, 35.

A két vaskos kötet első részét, amely az 1959 és 1966 között íródott leveleket tartalmazza, Tüskés Anna rendezte nagy munkával sajtó alá, míg a másodikat, mely az 1967–1976-ig keltezettek fogja össze, maga Tüskés Tibor. Az összesen több mint harminchat ívnyi gyűjtemény lapjai egyszerre rögzítik a hétköznapok pillanatait és mondják el személyes benyomásaikat korabeli írótaíraikról, találkozásairól, többek között Hernádi Gyulával, Kassákkal, Illyés Gyulával, Mészöly Miklóssal. Mellettük ott vannak a kor legfontosabb irodalomtörténészei, kritikusai, köztük megannyi egykori collegista- és diáktárs: Domokos Mátyás, Sárosi Bálint, Vekerdi László, az írók közül Csorba Győző, Illés Endre, Veres Péter, Csanádi Imre; de a rendszer kritikus-káderei is: Köpeczi Béla, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső, Király István, s végül persze a hatalom képviselője Aczél György személyében. A levélsorok szereplőit ki-ki saját tapasztalatai, emlékei, természete és szemléletmódja szerint idézi: hol lelkesen, barátián, tisztelettel, ironikusan, hol maró gúnyval vagy élesen bírálva, miközben alakjaik megelevenednek és egy-egy levéltörténetben idézik fel a kortörténet egy-egy szeletét.

A tanítványi szeretetből, törődésből és hálából azonban természetesen a mestereknek jut a legtöbb, többek közt Németh Lászlónak, Takács Gyulának, Basch Lórántnak és persze a legnagyobbaknak: Colin Masonnek¹¹, a tudós zenekritikusnak és világotazónak (aki Fodor András fiának keresztapja is lett), valamint a „mesterek Mesterének”, Fülep Lajosnak, a filozófus-műtörténésznek, ízig-vérig tanárembernek. Ők azok, akik a kollégiumi évek után a legtöbbet tudják nyújtani a fiatal tanítványnak, a későbbi költőnek, de példájuk és pályájuk ugyanúgy iránymutató a szerkesztő-tanár Tüskés számára is.

Barátként bukkan fel a szélesebb olvasóközönség előtt közelről nem nagyon ismert külön, furcsa kis ember, Basch Lóránt, a Baumgarten Alapítvány egykori jogi kurátora, Fülep Lajos mellett a Nyugat-korszak másik akkor még élő tanúja, akiről megtudjuk, hogy sokszor segítette Fülep diákjainak: ha kellett, díjat osztott, könyvet kölcsönzött, albérletet szerzett, hasznos véleményt vagy atyai jó tanácsokat adott. 1966-ban, amikor Fodor András tudósította Tüskést az *öregúr* utolsó napjairól, így írt: „Basch Lóránt éppen haldoklik a Babics Klinikán. Stílusosan hal meg, Babics keze alatt, de amint Mészölytől hallom nyomorúságos halálfélelemben, iszonyú fájdalmak között.” Az örök szarkasztikus collegista stílusból ugyan kilépni nem tudott, de aggódását nem tudta elrejtteni soraiban. Basch Lóránt személye kissé összekötötte mindhármukat: ő kérte fel Fülepet, hogy legyen tagja a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületének¹², majd amikor 1950-ben szétverték az Eötvös Collegiumot és a professzor fedél nélkül maradt, ő segítette lakáshoz jutni; később Fodor Andrást Domokos Mátyással – majd előbbi feleségével együtt – befogadta Városmajor utcai lakásába¹³. Fülep rajta keresztül javasolta 1948-ban Németh Lászlót *Iszonyá-*

¹¹ Mason, Colin (1924-1971) zenekritikus, 1947-ben egy éves magyar állami ösztöndíjjal Budapestre érkezett, hogy tervezett Bartók-könyvén dolgozzon. Az Eötvös Collegiumban lakott, ott kötött barátságot Fodor Andrásal. 1949-ben az egyre erősödő diktatúra idején el kellett hagynia az országot. 1951-től a *Manchester Guardian* zenekritikusa, 1961-től a lap londoni vezető kritikusa lett, a *Tempo* c. zenei szaklap szerkesztője, 1964–1968 között a Macnaghten Concert rendezője. (Forrás: Vekerdi László: Fülep Lajos levelezése – VII. k. 1961–1970., In: Új Forrás, 2008. 1. sz.)

¹² 1947. november.

¹³ Városmajor u. 48. – kezdetben 1951 és 1953 között Domokossal, 1953 szeptemberétől feleségével. Forrás: Fülep Lajos levelezése, V. k., 438., F. Csanak Dóra szerkesztésében, 2001., Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport)

ért második Baumgarten-díjára – nem rajtuk múltott, hogy nem kapta meg: a források szerint a minisztériumban húzták ki a nevét.¹⁴

Tüskés számára Fülep Lajos is mindvégig példakép. Sokat foglalkozott pályájával, évtizedekkel később pedig tanulmánykötetet jelentetett meg róla. A *Kedves professzor úr* egyik kulcstörténete a kettejük szellemi összetűzését felelevenítő írás, amely arról tanúsodik, hogy a példaképhez való viszony nem volt mindig felhőtlen: szerette őt, de sokáig nem értette – elég, ha csak a buta félreértésből származó 1966-os afférjukra gondolunk. „Tévedtem [...] – írta Fodornak 1966. december 18–i levelében –, Fülep Lajost most ismertem meg. Bemutatkozott. Önarcképet rajzolt magáról”. Pedig két évvel azelőtt épp a professzor egyenes jelleme szolgáltatott számára mesteri példát: a Jelenkortól való eltávolítása után, Fülepnél tett egyik látogatásakor Fodor figyelt fel a komódra kitett cédulafeljegyzésre: „A Jelenkor előfizetési számlát visszakiüldeni!”.

Az 1964-es év megrázkódtatása okozta mély csalódás nem múlt el nyomtalanul. Amikor kiebrudalják a főszerkesztőségből, Tüskés így ír: „A Balassiknak, Csokonaiknak, Petőfiknek, József Attiláknak tartozó felelősséggel akartam és szerettem volna az irodalmat szolgálni”. Egy korszak véget ért: a szellemi igényesség és függetlenség szigete eltűnt, egykori lakói fogyatkoznak, a politika egyre idegenebbé válik számára. A lelki-szellemi egyensúlyt a megmaradt tanári pálya menti meg, az alkotás, s persze a jó barát leveleiből sugárzó együttérzés és biztatás. Vigasz megírni és fogadni a beszámolókat a szétszóródott közös társakról, a szeretett és tisztelt Colin Masonról, érkező leveleiről, budapesti látogatásáról, Németh Lászlóval való találkozásáról; a „zsémbes öregúr”¹⁵ Fülep Lajos intelmeiről és tanácsairól, akiről Péter László találóan jegyezte fel, hogy nem is annyira műveivel, mint egyéniségének és tudásának hatásával tette megkerülhetetlenné személyét a magyar művelődéstörténet számára¹⁶. Fodor Andrásnak mestere, szigorú, ellentmondást és diákos lazaságot nem tűrő tanára, s ezt a Collegium szarkasztikus, mindenben kételkedő, majd gyémántkeménységű racionalitással érvelő patriótája nem is mindig veszi jó néven, de tudását persze ő is elfogadja mércéül: „Ha Fülep valakiről jót mond az olyan ritka jelenség, hogy mérget lehet venni az illető kvalitására”. A barátok között a beteg tudós hogylétéről is rendszeres volt az értesítés, a levelezés, s közös volt az aggodás is. A sors azonban elrendezte az összes függő dilemmát: az „öregúr” elment. Igaz, tanítványai nem egészen értették meg őt, aki végrendeletében hamvait szétszórni kérte „akárhova”. Talán túl fiatalok voltak akkor még ehhez. Fodor a végrendelezést egyenesen gőgösségnek, önteltségnek vélte, s haragudott, mert ő már nincs –, de a múltó emberöltők később meghozták számára az anyaföldről eltűnt apa¹⁷ iránt való megbékélést.¹⁸ Épp húsz évvel azelőtt vallotta meg Fülepnak kapcsolatukról, hogy azt egészen rendkívülinek és fontosnak érzi, találkozásukat pedig sorsszerűnek: „Olyan ez, mint amikor a gyerek, aki nagyon szereti az apját, [...] nem meri nyíltan megmutatni, kimondani ragaszkodását, inkább hallgat.”¹⁹

¹⁴ Ld. 10. sz. jegyzet, 361.

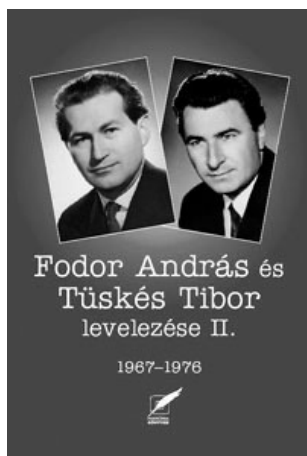
¹⁵ Péter László kifejezése – Kortárs, 1996. július, 65.

¹⁶ Ld. előző jegyzetet, Tíz írás Fülep Lajosról.

¹⁷ Utalás A hetvenes évek-re – Helikon Kiadó, 1995., I. k., 121.

¹⁸ Ld. II. kötet, 120.

¹⁹ Ld. 11. sz. jegyzet, 435.



Pro Pannonia Könyvek
Pécs, 2008
384 oldal, 3000 Ft

1986-ban pedig az *Ezer este Fülep Lajossal* című kötetével állított emléket halott mesterének.²⁰

Fülep halála után egy évvel a másik példakép, Colin Mason is elmegy fiatalon, érthetetlen hirtelenséggel, itt hagyván magyar barátait róla őrzött emlékeikkel: a húszéves Masonról, aki egykor a „*nyelvszeni Cushinggal*”²¹ lakott a Collegiumban, akinek meglátogatása Londonban és idejövetele Magyarországra annyi évig kisebb baráti-családi ünnepnek számított. „*Hát most már csak ezzel telnek napjaink? Hogy legkedvesebb neveket, embereket csak múlt időben említhetünk?*” – írja Tüskés Fodornak 1971 februárjában. Hogy Fodor András számára mit jelenthetett ez, azt mindkettőjükre érvényesen az egykori collegista társ, Bodnár György fogalmazta meg róla szóló esszéjében: „*Számbára, aki mindig is az emberi viszonylatok életszerűen megjeleníthető modelljének tekintette a barátságot és a hűséget, ezek a tragédiák nem múltó megrendülések voltak, hanem a végső kérdésekkel szembesítő erők kiváltói: a mérlegkészítés és a modus vivendi keresé-*

sének kényszerítő alkalmai”.²²

A legközelebbi kortársak közül Mészöly Miklós maradt velük legtovább: Fodornak nyolc évvel idősebb – és a sors úgy akarta, hogy négy évvel mégis túlélje őt. Tüskéssel 1960-tól kezdett levelezni, aki 2005-ben kiadta az alig tíz éves, de annál elgondolatóbb, lelket érintő gyűjteményt. Benne két jó barát küszködik egymással és a világgal: az anyagával viaskodó író és az értékes kéziratokat nagyon váró, a külső kényszerek és belső értékrend állandó összemérésére ítéltetett szerkesztő: „*[...] Itt Pécssett mindenféle könyvkiadási lehetőséget elfojtottak, megfürödve állunk Köpecziék jóvoltából.*”²³ Mészöly ritka belső megnyilvánulásainak egyikében pedig Tüskést vigasztalja a szerkesztői foglalkozás elvesztése miatt – „*Mi vigasztalhat? Méltósággal lépsz le és tisztán. A summa: szégyenkezni aztán nincs okod. Nincs okunk. [...]*” – Tüskés pedig mintha folytatná a Fodornak szóló levelekben megkezdett önvizsgálatot: „*Jó volna hosszán és sokat töprengeni, talán értelmetlenül is vitatkozni, s olyan egyszerű és szép fölismerésekig eljutni, mint hogy jó*

²⁰ Pannónia könyvek, Pécs. 1996.; Megjegyzendő, hogy tíz évvel korábban Fodor András is kiadott egy kötetet Fülepről: *Ezer este Fülep Lajossal*, Magvető, 1986.

²¹ George Frederic Cushing (1923–1996): a Cambridgei Egyetem klasszika–filológia-szakos hallgatója volt, hét nyelvet tanult, magyar irodalommal foglalkozott; 1947–1949-ig az Eötvös Collegiumban ösztöndíjasként lakott és tanult, Pais Dezső és Horváth János tanítványaként. Többek között Petőfit, Gárdonyit, Móriczot, Kaffka Margitot fordított angolra. Haláláig rendszeres kapcsolatot tartott az MTA Irodalomtudományi Intézetével és egykori collegista társával, Bodnár Györggyel.

²² *A fegyelem próbája, Fodor András a nyolcvanas években*, in: Bodnár György: *Párbeszéd az idővel*, Argumentum, 2008, 487.

²³ Volt idő – Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése, Pannónia Könyvek, 2005., 39.

élni, de nem nagy dolog a halál [...], a víz tükrén látjuk a fa árnyékát, pedig a fának hátatfordítunk [...]"²⁴.

A levelekből a korszak irodalmi közéletének háttértörténetei sem hiányoznak. Az olvasó pillanatképeket kaphat a hatvanas-hetvenes évekbeli Németh Lászlóról, az Írószövetség működéséről, a szövevényes irodalmi életről, vagy például Németh László és Kassák viszonyáról. Az előbbire célozva Tüskés Tibor jegyzi meg egyik levelében: „Kassák mennyire szeretett volna valami rosszat hallani tőlem Némethről [...]. Milyen kár, hogy ezek az öregek sem értik meg egymást.”²⁵ Igaz, Kassák a maga különc módján sokszor egyáltalán nem tett lakatot a szájára akkor sem, ha ugyanennek az irodalmi életnek a hivatalos ítéseiről akart véleményt mondani: „Hát mit képzeltetek ti, mondtam Szabolesinak – [...] kik a kritikusok? Régen, Schöppflin, meg Laczkó meg mások az írók oldalán álltak. Ti meg azt akarjátok, hogy terelőpulik legyenek, akik az írókra harapnak [...]”.²⁶ Tüskés Tibor igazolja Kassák véleményét, feljegyezvén Németh László egyik kesernyés megjegyzését egyik pécsi látogatásakor: „Szabolcsi, Köpeczi, persze ismerte, de, mint mondta, tőlük még egy sort sem olvasott. 'Nem is vagyok rá kíváncsi' – tette hozzá.” S persze nem hiányoznak a háttértörténetek közül a menetrendszerű politikai retorziók krónikái sem: az Aczél György irodájában zajló raportokról, s az ezeket követő Tóth Dezső-féle cikkekről a Népszabadságban vagy az ÉS-ben²⁷. De Tüskés – amennyire tudja – igyekszik távol tartani magát; számára a legfontosabb a hazai, a saját lap, a *Jelenkor*. Attól kezdve, hogy 1957-ben a folyóirat-lektorátus vezetője lesz, majd 1960-ban a lap vezetője, szívvel-lélekkel a szerkesztői munkának és a tanári pálya egymást kiegészítő hivatásának szentelte magát, ez vált élete fő céljává. Azonban ha akarta, ha nem, munkája sikereivel, örömeivel együtt belekerült a *hivatalos irodalmi élet* – és persze a kultúrpolitika gyötrelmes küzdelmeinek kellős közepébe, hiába a majdnem kétszáz kilométeres távolság a fővárostól. Az összekötő Fodor András közvetítette a híreket, az otthon pedig, a „vidéki lét” nyújtotta számára a szellemi inspirációt: „[...] gondolom, pl. Németh László vagy Illyés is azért tudtak oly értékek őrzőivé válni, azért tudták látásuk tisztaságát megőrizni, mert kicsit „vidékiek”, vagy ha úgy tetszik: magyarok tudtak maradni.” A munka gőzerővel, szívvel-lélekkel folyt, kéziratokért igyekezett csak a legjobbakhoz fordulni – Németh László, Mészöly, Juhász Ferenc, Illyés Gyula, Weöres, Illyés Gyula, Nagy László, Domokos Mátyás, Takács Gyula és mások írásaiért – a névsort lehetne folytatni. A szerkesztői igyekezet azonban sokszor bizonyult hiábavalónak: nem akart szünni a könyvkiadói elzárkózás bizonyos szerzői kéziratok kiadásától, s az egyre nyilvánvalóbb kisebb-nagyobb retorziók sora sem akart véget érni. A *politikai felmelegedés* kezdettől fogva csak látszat volt, a színpalak mögötti ellentét pedig legtöbbször kibékíthetetlen; csak a rendszerváltás hozta utólagos levéltári nyomozások tárhatták fel, hogy a korabeli íróársadalom nagy részének naponta meg kellett vívnia a lelkiismeret és a kollaboráció csatáját.

Fodor András és Tüskés Tibor a hatalom rejtett eszközeiről – a besúgó- és megfigyelő-rendszerről – akkor még vajmi keveset sejtettek, nem ismerhették annak kiterjedtségét, pedig az szinte a teljes magyar értelmiségi társadalmat – és persze nemcsak azt – igyeke-

²⁴ Ld. 20. sz. jegyzetet, 143.

²⁵ Ld. a levelezés első kötetében, 196. sz. levél, 324.

²⁶ Ld. előző jegyzet.

²⁷ Ld.: I. kötet, 241, 247.

zett befolyásolni valamilyen módon. Tüskés Tibor és Fodor András is csak a hatvanas évek második felében kezdték észlelni az eleinte érthetetlen furcsaságokat a magyar posta természetéről, az elkallódó, majd előkerülő levelekről. Fodor András sem tudhatta, hogy már az Eötvös Collegiumban, annak megszűntetése előtt is jelen voltak körülöttük a titkos „munkatársak”, magát Tüskés Tibort pedig – ahogyan erről ő maga számol be egy hetvenötödik születésnapja alkalmából készült interjúban – 1953 óta szemmel tartotta az állambiztonsági szolgálat.²⁸ Ma már tudjuk, hogy 1956 után már az írók többségét megfigyelték valamilyen módon. Jelentettek Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Déry Tiborról, Nagy Lászlóról, Mészöly Miklósról – és a sort még sokáig lehetne folytatni; de nem kímélték az irodalomtörténészeket, a folyóiratok *renitens* szerkesztőseit vagy a kultúra más területeinek képviselőit sem. Ezért a levelezések történeti forrásként való felfogása feltétlenül megkívánja majd az írói levélgyűjtemények jövőbeli összeállítóitól a Történeti Levéltár dokumentumainak vizsgálatát is, hiszen ez utóbbiak nemcsak kiegészítik a kor rajzát, de tartalmaikat elemezve fontos történelmi adatokhoz vezetheti el őket, kinagyítva a korszak irodalmi életének rejtett háttereit, a diktatúra titkosszolgálati tevékenységének drámáját, abszurditását és tragikomédiáját. Mind a szélesebb értelmiségi körökben, mind az írók és művészek között ismertek voltak azok a pártközponti *kötetlen beszélgetések*, melyeken a pártállami vezetők találkoztak a kulturális élet képviselőivel: írókkal, művészekkel. Ezek a közeledési szándékkal összehívott találkozók persze váltakozó eredménnyel jártak mindkét fél számára, mint például egy Budai nevű ügynök által feljegyzett eseményen 1959 augusztusában, amikor Kádár János és Aczél György találkozott néhány íróval, köztük Fejes Endrével, Illyés Gyulával, Darvas Józseffel és Németh Lászlóval. Itt – miközben ez utóbbi kettő Darvas butasága és hiúsága következtében összekülönbözött –, Kádár barátságosan arra unszolta Illyést, hogy vonja vissza az *Egy mondatot*. Nem vonja vissza, közölte Illyés a jelentés szerint: „Ezt a verset akkor írtam, amikor Kádár elvtársat lecsukták. Ha még egyszer lecsukják, majd akkor visszavonom!”²⁹

De a tragikomikus eseményeket őrzik a folyóiratoknak, magának a Jelenkornak, vagy épp a „Tiszatáj-ügy”-nek az aktái is. Ez utóbbi szerkesztőjét, Ilia Mihályt is köztudottan évtizedekig megfigyelték, minden módon befolyásolni igyekeztek: a *technikai munkatársak* először a lakásába (pontos alaprajz mellékelve) szereltek be *rendszabályt*³⁰, 1974-ben pedig a munkahelyére (pontos alaprajz szintén mellékelve), a szegedi egyetemen; az *eszközök* hosszú évtizedek alatti amortizációja miatt 1984-ben *telepcserét* igényeltek, 1987-ben pedig *meghibásodás miatti technikai felülvizsgálatot*. A jelentésekben a titkosszolgálati bürokrácia szolgáltatja a tragikomédiát: a Tiszatáj szerkesztője megfigyelési történetében hiába teltek-múltak az évek, évtizedek, a felhasznált fedőnevek, a „*legendák*”³¹ ugyanazok maradtak, a *fecske* pontosan ugyanúgy *berepült*, majd *elhagyta fészket*, „*Bagoly*” és „*Rakéta*” munkatársak felügyeletével. Fekete László ügynök a Jelenkor szerkesztőségét is szemmel tartotta, Somlay Károly ügynök pedig még Tüskés egyetemista fiáról is jelentett.³² Érthető tehát, hogy a szerkesztő Tüskés Tibor munkájának legfőbb szigorú kri-

²⁸ *Irodalom és politika*, Jelenkor, 2004., 11. sz., 1053–1065.

²⁹ „Budai” ügynök jelentése 1959. 08. 10. ÁBTL, B. sz.: 10–69. 846., 165.

³⁰ Ez a titkosszolgálati zsargonban poloskát jelent.

³¹ Titkosszolgálati zsargon: megtévesztő ürügy, magyarázat.

³² „Békésiek” fedőnevű ügy – Munka dosszié, III/III-s ügyosztály; a jelentés kelte: 1978. VIII. 10.

tériuma – a lapszerkesztésben a minőségi irodalomhoz való ragaszkodás – abban az időben miért nem lehetett elég, hiszen az évek alatt kialakult szélmalomharcban lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy az épp aktuális „politikai vonal” vagy az irodalom közül melyiknek volt inkább esélye.

Végül harminchét évi barátság után a jó barát elhajózott Kharon ladikján: 1997 júniusában a magyar irodalom elvesztett egy költőt, Tüskés Tibor pedig barátját és levelezőtársát. Az utolsó évek leveleinek kiadása még várat magára, így egyelőre nem ismerhetjük az egykori Eötvös collegista gondolatait arról, hogy hogyan élte át a rendszerváltás éveit, kíváncsi volt-e a saját rejtett háttértörténeteire. Így Fodor Andrásnak nem, de Tüskés Tibornak megadatot, hogy iróniával vegyes rezignáltsággal tekintsen vissza diktatúrában felnőtt nemzedékére és megfogalmazza az eltelt évek tanulságait, melyek szerint az *ítélkezés az Istené*, a gyűlölet és a bosszúállás érzése pedig idegen számára.³³

„A levél a múltó idő műfaja” – írta Tüskés a második kötet előszavában –, e műfaj azonban sajátosan őrzi az idő múlását és az írásbeliségben képviselt értékét. Típusainak változatossága, stílusainak sokfélesége miatt – és nem utolsó sorban épp a múltó idő megmaradó, hiteles lenyomataként – válhatott az irodalomtörténet egyik alapvető forrásává. Az írói levelezések összegyűjtése, kiadása és sajtó alá rendezése hosszadalmas, nagy pontosságot igénylő aprólékos munka, mely a tudományok forráskiadásaihoz hasonlóan nehéz és hálátlan feladat, nem kevés áldozatkészséget igényel. Előfordulhat, hogy megjelenése után már kiegészítésre szorul, s befejezni nem, csak abbahagyni lehet. Így a benne rögzített múltó időnek nincs vége, s – éppúgy, mint a naplórás esetében – csak az utolsó oldalak előkerülése vagy az élet befejezése vethet véget folyamának. Így Tüskés Tibor és Fodor András évtizedes levelezése még e csonka létében is egyszerre válik egy élet végéig tartó barátság történetévé, naplójává, egyben kordokumentummá az irodalomtörténet számára.

Simon Zsuzsanna

³³ Ld. 25. sz. jegyzet, 1064.